

stih, retorika, metafora — kao putokaz za srednjovjekovnu teoriju onoga što mi zovemo pjesništvom, nego prije moramo čitati *sve ono* što su oni napisali *o tekstovima* koje bismo mi prihvatili kao književnost, pa tek na tomu temeljiti svoju teoriju o tomu. Drugi prilog, „The Ars poetica of Marco Girolamo Vida and the Manuscript Evidence“ (Di Cesare), sjajna je tekstološka analiza i ujedno iz nje izveden pokušaj potpunije interpretacije smisla Vidine *Poetike*. Pisac rasprave studira odnos tekstova poglavito na temelju dvaju svjedočanstava: takozvanoga *Codex Venturi*, prijepisa učinjenog god. 1819. iz rukopisa (Cod. Vernazza) koji je očigledno bio prva potpuna verzija poeme, i Estienneova izdanja (1527) *Poetike*, temeljenog na rukopisu koji je predstavljao bitnu reviziju prve verzije, ali još nije bio usavršena verzija poeme.

Ne pripadaju doslovno nijednoj od gornjih rubrika, ali su pozorne pažnje vrijedni članci: Johannes Pedioneus Rhetus (+1550) und sein dichterisches Werk (Burmeister), La storiografia pontificia del Quattrocento (Miglio), Neo-Latin Legal Literature (Schoeck), Die Dialogführung im „Acolasto“ des Gnapheus (Sieveke) i Biblical Typology in the *Vita Nicolai V* by Giannozzo Manetti (Westfall).

Acta conventus Neo-Latini Lovaniensis svjedočanstvo su značajnoga, i to prvoga u svijetu, kongresa neolatinista. Stoga sam smatrao da ovaj podsjetnik ne smije biti previše škrt u prikazivanju nekih teza ili navođenju naslova. Ako bih sazeo dojmove koji se nadaju nakon nekoliko dana provedenih na kongresu i nakon smirena čitanja kongresnog zbornika, rekao bih: klasička (latinska) filologija i neofilologija susrele su se u disciplini koju nazivamo neolatinizmom, neolatiniskom filologijom. Pogledi koji se sa stajališta moderne Evrope od ranog humanizma do danas bacaju ili unatrag, prema antici, ili na suvremenost i bližu prošlost, samo su dva toka istoga istraživanja, iste znanstvene discipline. Neolatinistička metodologija dokazala je i ovim zbornikom, ne tek sada prvi put, da se potpuno otrgnula od pokroviteljstva klasičke filologije, koliko je to pokroviteljstvo bilo kočnicom njezinu samosvojnomo razvoju. S druge strane, neolatinistička filologija kao znanstvena disciplina nije, i ne treba biti, doslovno izjednačavana s drugim neofilolijama poput romanistike, germanistike, slavistike, jer nije latinski jezik jedina spona koja neolatinizam veže s antikom. Ali uz to — što također obilno i bjelodano pokazuju brojni prilozi u ovim *Aktima* — metodologija u istraživanju neolatinizma sretno je oplodena modernim dostignućima standardnih neofiloloških disciplina, kritički, terminološki i teorijski. I napokon, ako proučavanje neolatinizma duuguje, i uvijek će dugovati, mnogošta neocjenjivo klasičkoj filologiji, treba također sa zadovoljstvom konstatirati svojevrsan povratni utjecaj, tj. od neolatinizma kao neofilologije na klasičku filologiju.

V. Vratović, Zagreb.

VIVET LATINITAS, DUM COLETUR. ERGO COLATUR! (Leeman)

(Uz I. i II. međunarodni kongres za neolatiniske studije,
Leuven 1971 — Amsterdam 1973)

Tim riječima A. D. Leemana, profesora latinskog jezika na Sveučilištu u Amsterdamu, kao da je izražen i duh i sadržaj obaju kongresa za neolatiniske studije, jer je na njima posvjedočen intenzivan i širok, posebice u posljednjih četrdesetak godina, interes za neolatinizam, tj. raznoliko stvaralaštvo na latinskom jeziku od ranog humanizma talijanskog do 19. stoljeća.

Stoga je inicijativa za sazivanje *Prvoga međunarodnog kongresa za neolatiniske studije (Primus conventus internationalis studiis Latinitatis humanisticae provehendis)* pala na plodno tlo. Inicijator i glavni organizator kongresa, uz suradnju M.—J. Desmet-Goethals, G. Tournoya i G. Tournoy-Thoen, bio je Jozef IJsewijn, šef katedre za neolatinšku filologiju Katoličkog sveučilišta u Leuvenu (Belgija), svjetski poznat istraživač i starijih i novijih razdoblja neolatinizma i glavni urednik časopisa *Humanistica Lovaniensia*, kojega su stranice od god. 1968. otvorene i za priloge o latinističkoj književnosti izvan Leuvena i izvan Belgije. Članom međunarodnog uredništva toga časopisa — dodat ću i to ovdje — postao je od sv. XX (1971) i profesor V. Gortan, što nije mala čast za našu znanost.

Prvi se dakle kongres održao u znamenitom flamanskom gradiću Leuvenu, od 23. do 28. VIII. 1971., okupivši gotovo 200 stručnjaka iz 19 zemalja Evrope, Sjeverne Amerike (SAD i Kanada) i Australije. Budući da u rubrici „Kritika i bibliografija“, u istom ovom svesku našeg časopisa, prikazujem zbornik *Acta conventus Neo-Latini Lovaniensis* (München 1973), u kojemu su objelodanjeni gotovo svi kongresni referati, sada ću iznijeti samo podatke o organizaciji i neke opće dojmove.

Svaki je dan održano po jedno predavanje na plenarnoj sjednici, a svako jutro i poslije podne usporedno su radile tri sekcije, u svakoj barem po dva predavanja. Evo naslova sekcija: *historica, theatrica, scientiarum historia, Symposium Moreanum, litterarum doctrina, epica, fabella, linguistica, poetica, narrativa, ecdotica, Swedenborg, Vivès, bibliographica, Pontaniana, Justus Lipsius, Erasmus, Milton, translationes*. Uz njih su radile i sekcije, posvećene nekim nacionalnim latinitetima: *Hispanica, Alsatia, Lusitanica, Germanica, Flandrica, Lovaniensia, Danica, Polonica, poetae Germanici, Graeca, Fennica*. Posebno ističem sekciju *Croatia*, u kojoj je održano pet referata (S. Krešić iz Ottawe, Z. Bojović iz Beograda, V. Vratović iz Zagreba, M. Marcovich iz Illinoisa i P. Pascal iz Washingtona). Dodamo li tim referatima predavanje V. Gortana (Zagreb) na plenarnoj sjednici, možemo s osobitim zadovoljstvom konstatirati da je na ovako reprezentativnom međunarodnom skupu održano ukupno 6 referata o hrvatskom latinizmu, više nego o ijednoj drugoj nacionalnoj književnosti latinskog izraza. Napomenut ću još da je u radu kongresa sudjelovao i K. Krstić (Zagreb), doduše bez referata, ali sa zapaženim prilozima u diskusiji.

Što se metodologije u istraživanju neolatinizma tiče, s pravom može biti zanimljivo pitanje: ima li i koliko ima veze između klasičke filologije i neolatinizma kao predmeta proučavanja, odnosno: je li neolatinizam kao znanstveno područje zaokružena znanstvena discipl'na, koja ima samostalnu, predmetu primjerenu metodologiju? Pitanja su kompleksna. Odgovorit ću ukratko, i to na temelju *sadržaja* kongresnih referata, jer posebno pitanje metodologije nitko na kongresu i nije postavljao.

Da je metodologija na neki način pupčano bila spojena s klasičkom filologijom, proizlazi već i iz toga što je priličan, možda i veći dio istraživača profesionalno vezan uz klasičku filologiju. A neolatinizam je, prvenstveno dakako zbog latinskog jezika, ali i zbog mnogih književnih oblika i rodova, tematike i stilskih postupaka, tijesno vezan uz antičko, poglavito rimsko izvorište. S druge strane, obilato je posvjedočio i ovaj kongres da znatan broj proučavatelja neolatinizma dolazi iz redova romanista, germanista, filozofa, teologa itd. Po tome i, što je najvažnije, po motivima kojima se bogato i neraskidljivo uklopila u društvo i psihologiju, kulturu i književnost moderne Evrope, neolatiniska je književnost — moderna književnost. Dakle je bavljenje neolatinizmom u biti neofilološka disciplina i s pravom potpada pod neofilološku metodologiju istraživanja. S pravom se, također, otela ispod skrbnštva klasičke filologije. Govorim u prvom redu s obzirom na književnost u užem smislu i njoj najrodnije discipline, a pomišljam na rascjep metodološki koji bi se mogao očitovati u istraživanju neolatinizma zbog vezanosti uz klasičku filologiju s jedne i uz neofilološke metode s druge strane. Čini mi se da je taj mogući rascjep prevladan, ili: gotovo prevladan, da dakle neolatinizam ostvaruje samostalnu, predmetu primjerenu metodologiju, crpeći iz klasičke filologije provjereno bogatstvo kritičkih postupaka i oplodjući se ujedno vrlo efikasno metodama neofiloloških disciplina.

Ima još jedan problem, kojemu je korijenje možda u vezi s naprijed rečenim. O njemu na drugom mjestu više govorim, ali ću ga barem natuknuti ovdje. Mislim na odnos između književnosti latinskoga i narodnog izraza u svakoj pojedinoj nacionalnoj književnosti, na uzajamne njihove spona. Da u hrvatskoj, na primjer, književnosti opstoji i međuzavisnost i svojevrsna komplementarnost latinskoga i narodnog izraza, smatram neprijepornom činjenicom. No i tu, kao i u ostalim književnostima za svaku posebno, treba istražiti i u svim reperkusijama ocijeniti vrstu i stupanj te uzajamnosti latinsko-narodne. Doduše, na kongresu je bilo nekoliko zanimljivih teza u tom smislu: McFarlane upozorio je na simbiozu latinskoga i narodnog (francuskog) izraza književnog u doba Plejade, Forster je istaknuo potrebu

komparativnog proučavanja književnika jednog i drugog izraza, Schnur je latinski jezik humanista, govoreći o njemačkom epigramu, nazvao primaljom književnosti na narodnom jeziku. No to je tek početak.

Nije nezanimljivo napomenuti i to kako upravo predstavnici nekih velikih književnosti ističu nezadovoljstvo sa stanjem istraživanja neolatinizma. „Es ist sehr ruhig um die deutschen Neulateiner“, započeo je, npr., svoj referat B. Coppel (Freiburg i. Br.). Vrlo dokumentirano i vrlo oštro analizirat će na II. kongresu u Amsterdamu G. Hess (München) potiskivanje njemačke književnosti latinskog izraza u književnoj historiografiji njemačkoj 19. stoljeća, nazvavši to *gestörte Rezeption*.

Kao opći dojam smatram kako se također smije konstatirati da su na kongresu prevladavala detaljistička istraživanja. Bit će to i značajka II. neolatinističkog kongresa u Amsterdamu. Obilje građe sigurno je jednim od razloga za to. Velikim poticajem za ostvarenje širih sinteza mogao bi postati projekt, što ga je izložio R. Verdière (Bruxelles), o pisanju povijesti neolatiniske književnosti, i to na francuskom jeziku. Predviđen je zasada I. svezak, koji će obuhvatiti razdoblje do sredine 15. stoljeća.

Sveukupna atmosfera I. kongresa za neolatiniske studije u Leuvenu, atmosfera radna, prijateljska, ispunjena uzajamnim razumijevanjem i poštovanjem sudionika, potaknuta i izvanrednim ugođajem grada u kojemu se kongres održavao, sretno je bila zaokružena i dvama izletima. Jedan je izlet vodio u Antwerpen (Plantijn-Moretus Museum), drugi kroz Overijse (Isca, rodno mjesto J. Lipsiusa) i Anderlecht (kuća Erazma Rotterdamskog), preko Asse-a, Aalsta, Dendermonde-a i Ruppelmonde-a (rodnog mjesta geografa G. Mercatora) u Mechelen (grad J. Secundusa, grad među najznačajnijima za kulturnu povijest belgijskoga 16. stoljeća i izuzetno bogat umjetničkim spomenicima).

* * *

Drugi međunarodni kongres za neolatiniske studije održao se također u jednom poznatom humanističkom središtu, u Amsterdamu, od 19. do 24. VIII. 1973. Organizirali su ga Institut za neofilologiju i neolatiniski Sveučilišta u Amsterdamu (prof. Hellinga, Tuynman, Rademaker i Blok) i Odjel za klasičku filologiju Državnog sveučilišta u Leidenu (Th. E. H. Huygen). Oko 180 sudionika okupilo se iz 24 zemlje evropske i izvanevropske. Oko 100 referata održano je u 6 sekcija, od kojih su svako jutro i poslije podne usporedno radile tri sekcije, u svakoj većinom po četiri referata.

Nakon pozdravnih govora, među njima i onaj prof. Leemana, iz kojega sam rečenicu posudio za naslov ovoga prikaza dvaju kongresa, službeno je otvorio kongres J. IJsewijn, započevši i završivši govor na latinskom, a preostale dijelove govoreći na holandskom, engleskom, talijanskom, francuskom i njemačkom.

Tijek kongresa neću, dakako, pratiti po danima. Navest ću radije značajnije i zanimljivije referate po skupinama, i to one koji se posebno tiču klasičke filologije ili govore o antičkim utjecajima i one koji se odnose na hrvatski latinizam, — sve njih bez obzira u kojoj su sekciji održani, a zatim ću se osvrnuti na preostale referate, opet u izboru, na plenarnim sjednicama i po sekcijama.

Među referatima koji se posebno tiču klasičke filologije ili govore o antičkim utjecajima u mnogom je pogledu značajan Fuhrmannov, izložen na plenarnoj sjednici, „Cäsar oder Erasmus? — Überlegungen zur lateinischen Lektüre am Gymnasium“: kritički prema prošlosti i vehementno stilski, autor predlaže da bi se u latinsku lekturu na klasičnim gimnazijama unijeli pisci i djela iz srednjovjekovne i novovjekovne latinske književnosti. Teza je to koju zdušno podržavam, smatrajući da bi se jedna petina ili jedna četvrtina cjelokupne dosadašnje lektire iz rimskih klasika mogla, uz velike prednosti i za nastavu i za znanost, zamijeniti tekstovima iz evropskoga, posebice — što se tiče hrvatskih gimnazija — iz hrvatskoga latinizma. Engels je obradio moralizatorske komentare Ovidijevih *Metamorfoza* (Les commentaires d'Ovide au XVIe siècle). Dva aspekta Scaligerove poetike istražili su Baca i Buck: prvi s obzirom na Ovidija (Vis Sententiarum: J. C. Scaliger's Verdict concerning Ovid), drugi na ep, poglavito Vergilija (Das Epos in J. C. Scaligers Poetik). Odmah ću reći da su se još tri referata bavila Scaligerom (Dunn, Rollinson, Sellin), od kojih mi se Rollinsonov (Scaliger and Allegorical

Modes of Meaning in Renaissance Literature) čini posebno važnim. Antičkim utjecajem i stupnjem recepcije starih autora u neolatinskim književnostima bavili su se ovi referati: Die Martialrezeption in Italien im Quattrocento (Hausmann) — pod pojmom recepcije istražuje autor sve moguće informacije, od povijesti ponovnog otkrivanja i difuzije rukopisa do tiskanja i komentiranja pjesnikovih epigrama; The Great House Sententiae of Sir Nicholas Bacon: a Sixteenth-Century Manuscript (McCutcheon): Sir N. Bacon otac je Francisa Bacona, u svakom pregledu Senekine misli i stila u engleskoj renesansi upravo Nicholas B. zadržava eminentno mjesto, čemu je dokazom i interpretacija ovog rukopisa (British Museum Manuscript Royal 17. A. XXIII); Orazio, Ariosto and Orazio Ariosto (Newman); Publio Fausto Andrelini, imitateur des poètes classiques (Tournoy-Thoen); L'ode pindarique latine en France au XVIIe siècle (Demerson); The Virgilian Tradition in Neo-Latin Poetry in France in the 17th Century (Dubois); Rhétorique et philosophie au XVIIIe siècle: quelques aspects de la tradition cicéronienne (Michel); Die 'Penia Fabula' des Rinuccio da Castiglione — Ein Beitrag zur Rezeption des Aristophanes und Theokrit in der Renaissance (Ludwig); Quelques emprunts de Marulle à la poésie latine classique (Viarre).

Referati o hrvatskom latinizmu nisu na ovom kongresu bili okupljeni u jednoj sekciji. Pošto je pročitan referat S. Josifovića (Novi Sad) „T. Petronius und I. Lucius-Lučić“, o pismu što ga je Lučić, u vezi s trogirskim kodeksom Petro-nijeva *Satirikona*, pisao amsterdamskim nakladnicima J. i C. Blaeu, govorio je V. Vratović (Zagreb) „Über Horazrezeption bei kroatischen Latinisten“, prikazujući nekoliko tipova recepcije Horacija na temelju rukopisne i tiskane građe. Oba su referata bila izložena u sekciji *klasična tradicija*. M. Marković (Illinois), u sekciji *neolatinsko pjesništvo*, ocrtao je pjesnički lik F. Božičevića-Natalisa (The Poems of Fr. Natalis). Otvamo bi — recimo: barem djelomice! — pripadao referat „Die literarische Tätigkeit von Johannes Vitéz“ I. Boronkaia (Budapest), održan u *sekciji humanizam*.

I na ovom su kongresu neki referati bili posvećeni prikazu razvoja, cjelokupnog ili po razdobljima, nekih nacionalnih književnosti latinskog izraza: Neo-Latin Poetry in Latin America (Briceno Jáuregui), The Position of Latin in 18th-Century Finland (Kajanto), Scottish Neo-Latin Poetry (Adams), Latin Poetry in Denmark in the 17th Century (Schepelern).

Ogledajmo sada po sekcijama preostale referate, ukoliko nisu gore spominjani, a značajniji su za tijek kongresa u cjelini ili su zanimljiviji za čitatelje *Žive antike*.

Među referatima na plenarnim sjednicama osobito su se isticala, a rekao bih da su bila i među najznačajnijima na cijelom kongresu, dva referata: Fuhrmannov i Hessov — o prvomu (Cäsar oder Erasmus?) govorio sam prije, o drugomu (Deutsche Literaturgeschichte und neulateinische Literatur. Aspekte einer gestörten Rezeption) kazao sam nešto više naprijed, u prikazu I. kongresa u Leuvenu. Spominjem još jedan, prilog povijesti metafore, „Libri labyrinthi: Configurations of a Metaphor in the 16th and 17th Centuries“ (Dallett).

U prvoj sekciji (klasična tradicija) održani su, pored ostalih, ovi referati: Commentary as Criticism: Literary Theory and the Fulgentius, Metaphored' of John Ridewall (Allen) — nastavak je to, zapravo, autorova istraživanja koje je bio izložio na I. kongresu u Leuvenu; Buchanan's Franciscanus (Martyn); The Renaissance Tradition of Pomponius Mela (Milham); Pontano et la plaisanterie (Nespoulous).

Druga sekcija okupila je radove o neolatinskom pjesništvu, npr. A propos des épigrammes latines de Jacopo Sannazaro (Gualdo Rosa) — vrlo zanimljivo istraživanje, izniklo iz priprema za kritičko izdanje; Some Early Humanist Epithalamia (Morrison); Jacob Baldes medizinische Satiren (Classen); Conventions of Punctuation of Renaissance Latin Poetry (Nichols); De carminibus heroicis Vergilium Ovidiumque imitantibus patribus S. J. Provinciae Austriacae saec. XVII—XVIII compositis (Szörényi); Die Entstehung des literarischen Manierismus in der neulateinischen Dichtung im 16. Jahrh. (Zablocki).

Humanizam bio je naslov trećoj sekciji, iz koje najprije izdvajam dva priloga koji su i metodološki i po rezultatima među vrhunskima na kongresu: *L'évolution du style et du goût littéraire chez Erasme d'après les variantes du „De conscribendis epistolis“ (Jolidon)* — autorica je ovdje ostvarila jedno od temeljnih istraživanja ove vrste dosad; *The Latin Vulgate in the Prose of Sixteenth Century Humanists (Marc'hadour)* — izvanredan poznavalac i izdavač opusa Thomasa Morea, predavač je majstorski skicirao doseg utjecaja na pisce ne samo latinskog, nego i narodnog izraza književnog u 16. stoljeću. Spominjem još referate: *The Correspondence of Gerardus Joannes Vossius (Rademaker)*; *Giovanni da Ravenna's Latinity and the ms. tradition of his Works (Kohl)* — upozoravam na činjenicu, za nas vrlo važnu, da je obrađeni pisac onaj humanist Giovanni di Conversino da Ravenna, koji je od 1384. do 1387. bio kancelar u Dubrovniku i napisao djelo *Historia Ragusii*; *Marcus Antonius Sabellicus' Dialog 'De reparatione linguae Latinae' (Krautter)*; *La réception de Stanislaw Orzechowski parmi les humanistes du XVIe siècle (Starnawski)*.

Uz gore spominjane, osobito su vrijedni pažnje ovi referati iz četvrte sekcije (francuska neolatinjska književnost): *Débats autour de l'emploi du Latin dans la France classique (Beugnot)*; *La fable néo-latine avant et après La Fontaine (Collinet)*; *Un des aspects de la réaction humaniste à la fin du XVIe siècle; La paraphrase latine des poètes français (Faisant)*; *Joachim Du Bellay's Renown as a Latin Poet (Smith)*. Posebno ističem dva referata, sasvim različita po tematici, ali slična po vrсноći izlaganja i dragocjenim rezultatima. U prvom je J. Desjardins (*Réalisme et Allégorie dans le roman satirique néo-latin*) istančanim postupkom prikazala prirodu i granice pitoresknoga u „satiričkim romanima“ prve polovice 17. stoljeća, idući u analizi tragom romana *Euphormionis Lusini Satyricon* Johna Barclaya. (Autorica ga je objavila i u kritičkom izdanju: Avignon, Aubanel, 1969; u engleskom prijevodu nedavno ga je objavio D. A. Fleming: Nieuwkoop, De Graaf, 1973). U drugom referatu, pod naslovom „Parole et lecture dans la pédagogie des Jésuites au XVIIe siècle: les Progymnasmatata du P. Pontanus“, istražuje M. Fumaroli postupno i vrlo precizno sadržaj i opseg utjecaja u Evropi toga zanimljivog djela belgijskog isusovca, rođena u Češkoj, odgojena u Njemačkoj. Proučavanje takvih djela može unijeti nemalo svjetla i u interpretacije nekih područja školskoga i književnoga rada u našim krajevima.

Ne zadržavajući se na referatima iz pete sekcije, u kojoj su teme bile prirodnoznanstvenoga i sl. karaktera, biram tri referata održana u šestoj sekciji (neolatinjska drama): *Jacob Locher und seine in Freiburg aufgeführten Dramen (Coppel)*; *Le drame catholique en Allemagne au XVIe et au XVIIe siècle. Bilans et perspectives (Valentin)*; *Bidermann's „Belisarius“ and the Neo-Latin Polish Anonymous „Belisarius“ (Winniczuk)*.

Ne mogu u vezi s kongresom mimoći dva doživljaja, koji su bili jednako stručni i kolegijalni koliko i estetski. Jedan je primanje što su ga nizozemska vlada i grad Amsterdam priredili za sudionike kongresa, i to u Rijksmuseumu, pod platnima — Rembrandtovim. Drugi je osobit doživljaj bio izlet u Leiden: primanje u Academie Gebouw Sveučilišta (koje će 1975. proslaviti 400. obljetnicu postanka), rektorov pozdravni govor i visoko instruktivno predavanje J. H. Waszinka, profesora latinskog jezika u Leidenu, „The Main Features of Latin Studies at Leiden up to the End of the 17th Century“. I lutanje pitoresknim ulicama i trgovima toga jeditinstvenoga gradića, u kojemu su se odgojile tisuće intelektualaca evropskih.

Ako će kongres neolatinista u Leuvenu 1971. ostati posebno obilježen i po tome što je bio prvi u svijetu, ovaj će drugi po redu, amsterdamski iz 1973., biti označen također jednim značajnim događajem: na njemu je osnovano Međunarodno društvo proučavatelja neolatinizma i za predsjednika jednodušno izabran prof. Jozef IJsewijn.

Idući neolatinistički kongres održat će se 1976. u Francuskoj.

V. Vratović, Zagreb.